

Майже одразу після появи статті "A warning from the Russian-Ukrainian war: avoiding a future that rhymes with the past" у "Journal of Industrial and Business Economics" автор – професор-емеритус Міланської політехніки Серджіо Маріотті переслав її на адресу нашого журналу, щоб поділитися своїми роздумами про серйозні міжнародні дисбаланси, які призвели у тому числі й до повномасштабної війни РФ проти України та посилили інші явища – зростання "глобального протекціонізму", зниження темпів зростання світової економіки, реструктуризацію глобальних ланцюгів вартості. Професор Маріотті запропонував українським науковцям-економістам висловити свою думку щодо цих ефектів міжнародної політики і люб'язно дав згоду на переклад своєї статті українською мовою.

Публікуючи українську версію статті у журналі "Економіка і прогнозування" та перші відгуки на неї, ми відкриваємо дискусію і запрошуємо усіх небайдужих долучитися до обговорення викладених у ній системних та проблемних питань.

<https://doi.org/10.15407/eip2022.03.007>

УДК 342.78((470+571)+(477)):339.9

JEL: F10, F20, F50, F60, N40

Серджіо Маріотті¹

ЗАСТЕРЕЖЕННЯ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ: УНИКНУТИ МАЙБУТНЬОГО, ЯКЕ ПЕРЕГУКУЄТЬСЯ З МИНУЛИМ²

Російсько-українська війна яскраво продемонструвала загострення зростаючого дисбалансу та нестабільності у глобальному економічному та політичному порядку і аналізується у цій статті поряд з іншими наслідками такого дисбалансу. Фактично стаття надає емпіричні докази нестримного "глобального протекціонізму", уповільнення світової економіки в довгостроковій перспективі та зміни структури глобальних ланцюжків створення вартості. Також її метою було пов'язати ці прояви в історичній перспективі,

¹ **Маріотті, Серджіо** – професор-емеритус, Міланська політехніка, Мілан, Італія (Mariotti, Sergio, Professor Emeritus, Politecnico di Milano, Dept. of Management, Economics and Industrial Engineering, Via Lambruschini, 4B, Milano, Italy, 20156), ORCID: 0000-0001-5743-4625, e-mail: sergio.mariotti@polimi.it

² Цю статтю було опубліковано англійською мовою у відкритому доступі онлайн 4 липня 2022 р. у "Journal of Industrial and Business Economics" ("Economia e Politica Industriale", www.springer.com/journal/40812): Mariotti, Sergio (2022, July 4). A warning from the Russian–Ukrainian war: avoiding a future that rhymes with the past. *Journal of Industrial and Business Economics*. <https://doi.org/10.1007/s40812-022-00219-z>
Переклад українською здійснено із дозволу автора та публікується на умовах відкритого доступу на основі міжнародної ліцензії Creative Commons Attribution 4.0 (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

враховуючи результати попередніх досліджень, в яких застосовувався порівняльно-історичний підхід.

Хоча між сучасною глобалізованою економікою та її історичними еквівалентами існують глибокі відмінності, уроки минулого не мають ігноруватись, оскільки вони здатні допомогти уникнути небезпечних шляхів, які у майбутньому можуть призвести до небажаних для загалу наслідків. Мета статті – започаткувати дискусію щодо критеріїв, необхідних для інформування та розроблення економічної та промислової політики, яка б зважала на серйозність майбутніх ризиків та могла протиставити їм мудрість і виваженість завдяки узгодженим стабілізуючим діям великих країн та міжнародній міждержавній співпраці.

Ключові слова деглобалізація, економічний націоналізм, глобальний протекціонізм, глобальні ланцюги вартості, російсько-українська війна, світові взаємозалежності

1. Вступ

*«Історія не повторюється, але часто перегукується / римується»
(приписується Марку Твену)*

Війна в Україні відбувається руч об руч з іншими подіями, які сигналізують про значну ймовірність майбутньої серйозної економічної та політичної нестабільності та можливих широкомасштабних – якщо не глобальних – конфліктів. Економічний протекціонізм і торговельні війни посилюються. Глобальна та локальна економічні кризи сповільнюють світову економіку і створюють загрозу значного зниження темпів зростання порівняно з останніми десятиліттями. Поява нових економічних супердержав (насамперед Китаю) ставить під сумнів ринкову та геополітичну рівновагу, що сформувалась у період "довгого миру" після "холодної війни". Глобальні ланцюжки створення вартості (ГЛВ) демонструють сильну реакцію на ендегенні та екзогенні шоки, про що свідчить епідемія COVID-19, таким чином відкриваючи шлях до можливих процесів деглобалізації та регіоналізації. В ідеологічному та політичному сенсі загострюється протистояння націоналізму й популізму та мультилатералізму, що загрожує багатостороннім відносинам. У всьому світі спалахують воєнні конфлікти, що вже розповсюджуються на такі індустріально розвинені регіони, як Україна. Цей сценарій змусив навіть Френсіса Фукуяму вважати, що "кінець історії" слід не тільки відкласти – оскільки історія людства ще дуже далека від досягнення свого піку та кінця з точки зору соціального та культурного розвитку людства, – а й, можливо, "слід визнати кінець кінця історії"³. Схоже,

³ Дивіться інтерв'ю з Фукуямою у випуску New Statesman за 30 березня 2022 року (URL: <https://www.newstatesman.com/encounter/2022/03/francis-fukuyama-on-the-end-of-the-end-of-history>).

що всі ці процеси спричинені зростанням дисбалансів та нестабільністю глобального економічного та політичного порядку. Вони взаємодіють один з одним і здатні активувати закрути зворотного зв'язку, що можуть призвести до дуже серйозної хвороби людства, яку потрібно лікувати до того, як вона визріє у всіх своїх патологічних проявах. Розуміння цього складного світу, що постійно розвивається, вимагає величезних колективних зусиль найкращих людських умів. Мета цієї статті набагато скромніша – сприяти формуванню обізнаності про явища, найбільш характерні для індустріальних країн, і розпочати дискусію, сподіваємося, плідну, про політичні засоби, яких можна вжити для лікування причин хвороби, а не її проявів. У першому розділі наводяться емпіричні докази деяких основних проявів, а саме економічного протекціонізму, уповільнення світового економічного зростання та реорганізації ГЛВ. У другому розділі пропонується бачення динаміки наявних процесів, яке пов'язує ці фактори у їх розвитку та результатах, включаючи воєнні конфлікти. З цією метою буде зроблено посилання на новітню літературу, засновану на порівняльно-історичному аналізі (ПІА), що досліджує динамічні причинно-наслідкові зв'язки, історичні послідовності та часові структури світових подій у віддалені періоди часу, – аби сформулювати висновки та уроки з історичних порівнянь (третій розділ). У четвертому розділі викладено деякі міркування з питань промислової політики, що підштовхне до більш поглибленого обговорення цієї теми.

2. Емпіричні докази та узагальнюючі факти

2.1. "Глобальний протекціонізм"

Після десятиліть інтеграції та глобалізації глобальна фінансова криза (ГФК, GFC) 2008 року спровокувала зростання протекціонізму, спрямованого проти економічного ліберального порядку, який дедалі більше погіршував міжнародну торгівлю та відносини. Протекціонізм і державна дискримінація швидко поширилися і стали "ною нормальністю" (Hoeckman, 2015), оскільки уряди почали брати участь у геополітичних конфліктах. Сумніви щодо існуючого міжнародного порядку, заснованого на правилах, виникли з багатьох причин, хоча головним чином це було викликано зростанням Китаю та економічним націоналізмом у Сполучених Штатах та в усьому світі. Показовими є деякі приклади, що відобразили цю е(ре)революцію останніх років. У 2016 р. більшість жителів Великої Британії проголосували за Brexit. У 2017 р. США в односторонньому порядку вийшли з Транстихоокеанського партнерства (TPP) і змусили переглянути Північноамериканську угоду про вільну торгівлю (NAFTA). Паралельно уряди Німеччини та Франції оголосили про припинення Трансатлантичного торговельного та інвестиційного партнерства (TTIP), яке підтримували Сполучені Штати. Те ж саме сталося із CETA (угода між ЄС і Канадою). ЄС підвищив мита на російську та китайську сталь на 35%, а потім встановив високі мита на імпорт сталі із Туреччини. У 2018 р. адміністрація Трампа увела мита на китайський

імпорт у розмірі 50 мільярдів доларів і тарифи на сталь і алюміній відповідно до Розділу 232, а також підвищила тарифні ставки на імпорт з багатьох країн, включаючи Канаду. Китай зрештою відреагував відповідними митами на американську продукцію. Згідно з гаслом "Америка понад усе" – тобто офіційною зовнішньополітичною доктриною адміністрації Трампа – посилення впливу Китаю на американську гегемонію привертало дедалі більшу увагу обох партій у США. У 2019 р. уряд Японії виключив Південну Корею зі свого білого списку країн, яким надається пільговий режим ліцензування експорту. Уявна загроза національній промисловості призвела до бойкоту купівлі японських товарів і послуг корейськими споживачами. Нарешті починаючи з 2021 р. президент США Байден не виявив ніякого бажання відступати від політики Трампа щодо Китаю чи щодо врегулювання суперечок у СОТ. Протекціоністська спадщина все ще уживана за адміністрації Байдена, яка прагне захистити промисловість у США та тримати на прицілі деяких стратегічних конкурентів (Menaldo & Wittstock, 2021).

Звіти Евенетта та Фріца (Evenett & Fritz, 2020, 2021), засновані на базі даних Global Trade Alert (GTA), дають нам змогу скласти чітку картину політики, що проводять держави. З 2008 року в базі даних GTA фіксуються всі заходи, вжиті різними державами, з одного боку – на користь лібералізації ринків, а з іншого боку – завдаючи шкоди іноземним комерційним інтересам через бар'єри, обмеження та викривлення вільного ринку (детальний опис заходів див.: Evenett, 2019). На рис. 1 порівнюється послідовність і динаміка лібералізаційних та дискримінаційних втручань, запроваджених країнами G20 з листопада 2008 року⁴. Очевидно, що протекціоністські та дискримінаційні заходи нагромаджувалися у значно більшому масштабі та з більшою динамікою, ніж лібералізаційні. У 2021 році кількість перших втручань досягла 28552 проти 5474 других. Левова частка втручань стосується США (25,8%) і Китаю (20,6%), разом це становить близько половини загальної кількості. Важливо, що ці дві країни не є протагоністами з точки зору лібералізації: частки США (7,6%) і Китаю (8,2%) не досягають 16% від загального обсягу і їх обганяють такі країни, як Бразилія (13,2%) та Індія (9%). Відповідно до такого розгортання подій, відсоток експорту країн G20, які потенційно перебувають під загрозою політики дискримінації з боку інших країн, у середньому зріс з 40% у 2009 році до 83% у 2021 році (Evenett & Fritz, 2021).

⁴ Членами G20 є Аргентина, Австралія, Бразилія, Канада, Китай, Франція, Німеччина, Індія, Індонезія, Італія, Японія, Республіка Корея, Мексика, Росія, Саудівська Аравія, Південна Африка, Туреччина, Велика Британія, США та Європейський Союз. За даними ОЕСР, члени G20 – це 85% світового ВВП, 75% міжнародної торгівлі та дві третини населення світу.

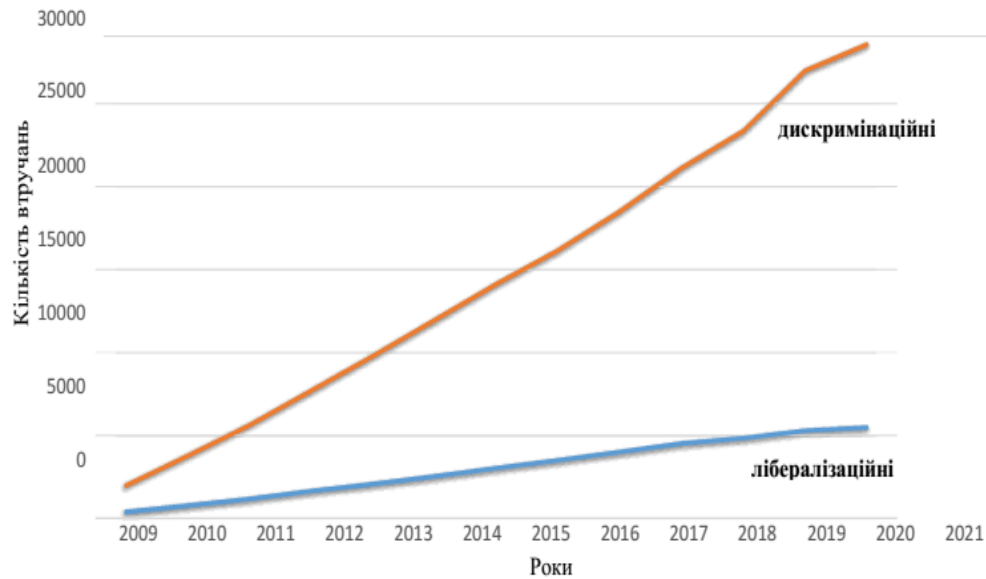

Рис. 1. Кількість дискримінаційних та лібералізаційних втручань, запроваджених з листопада 2008 року, країни G20

Джерело: Evenett and Fritz (2021).

Важливо, що якщо розглядати лише політичні ініціативи, які впливають на прямі іноземні інвестиції (ПІІ), ухвалені політичні комбінації стають менш сприятливими для внутрішніх ПІІ (Evenett & Fritz, 2020). Частка нещодавно запроваджених політичних втручань, які сприяють ПІІ, для країн G20 впала з приблизно 60% у 2009 році до приблизно 40% у 2021 році, що також свідчить про переважання у цих міжнародних операціях протекціоністських та дискримінаційних заходів (рис. 2).

Серед економістів виникає багато дискусій на тему зростання протекціонізму та державної дискримінації, проте відбуваються вони на основі схожих міркувань. Як зазначив Дені Родрік: "Економісти розходяться в багатьох речах, але перевага вільної торгівлі над захистом не викликає суперечок" (Rodrik, 2018, p. 74). Емпіричні дослідження наслідків протекціонізму в основному зосереджені на міжнародній торгівлі, з різними висновками щодо її значення як причини уповільнення торгівлі (наприклад, Constantinescu et al., 2020; Ghodsi et al., 2017; Kee et al., 2013; огляд на цю тему див. у Kiyota, 2022). Нещодавно, дотримуючись довгострокової точки зору, Грегорі (Gregori, 2021) виявив, що протекціоністська торгова політика безсумнівно відіграє певну роль у поясненні зниження чутливості світової торгівлі до ВВП, оскільки еластичність протекціонізму завжди оцінюється як негативна та значуща.

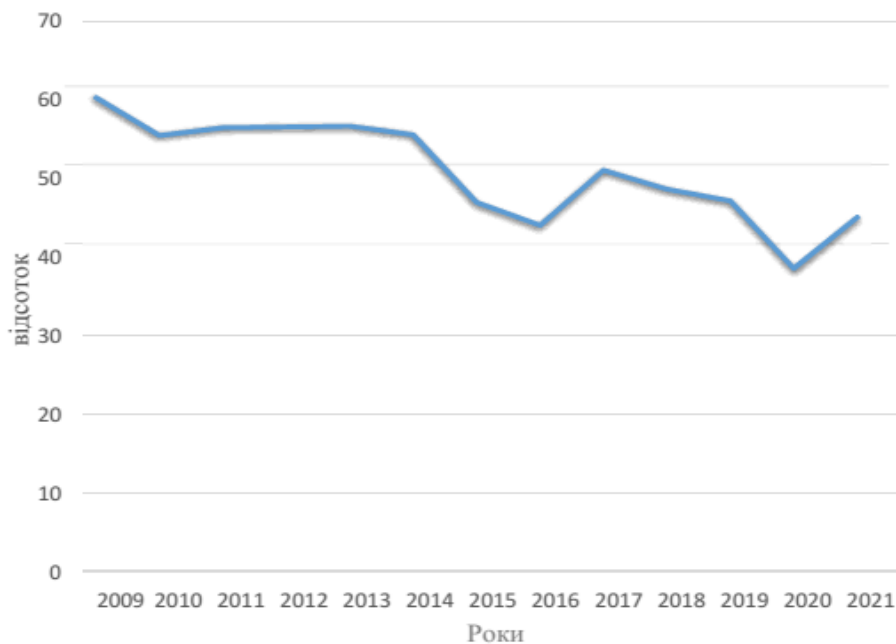

Рис. 2. Частка нових політичних втручань, які є сприятливими для ПП
Джерело: Evenett and Fritz (2020).

Однак ці підходи часто відображають "традиційний" погляд на протекціонізм, пов'язаний із обмеженнями зовнішньої торгівлі (Corden, 1971; Irwin, 2011). Такі дослідження послідовно оцінюють переваги та недоліки торговельного протекціонізму для національної економіки чи для групи країн, або навіть для всього світу. Погоджуючись з іншими вченими (наприклад, Enderwick, 2011; Evenett, 2019), ми пропонуємо тут інший підхід, який акцентує увагу на тому, що поточні заходи протекціонізму та державної дискримінації мають ширший масштаб і глибші корені в економіці, що вражена сейсмічними хвилями, викликаними порушенням післявоєнної рівноваги в міжнародних відносинах і появою нового економічного націоналізму, заснованого на ідентичності, безпеці, силі та єдності країни і на політичних інструментах, спрямованих на захист національних економічних і соціальних структур. Незважаючи на те, що глобалізація підриває владу окремих країн, Ендервік (Enderwick, 2011, р. 326) зазначив, що в епоху лібералізації ринку економічний націоналізм зберігається та зростає в таких могутніх країнах, як Китай, Індія та Росія, що рухаються до індустріалізації або до перебудови своїх економічних систем.

Визначаючи цей новий протекціонізм як "глобальний протекціонізм", звернемося до опису його основних відмінностей від традиційного протекціонізму Ендервіком: (i) сфера дії протекціонізму розширюється за межі торговельних обмежень і включає обмеження на рух капіталу, ПП, офшорний аутсорсинг та міграцію; (ii) такі форми захисту включають традиційні – тарифи, квоти, нетарифні бар'єри, – але також субсидії,

державні закупівлі, промислову політику, створення національних лідерів, сприяння державним підприємствам, фінансові заходи, здоров'я та безпеку; (iii) протекціоністські настрої з'являються унаслідок як економічної слабкості (як і в минулому), так і економічної сили (наприклад, експортери товарів використовують свою захищену економічну ренту і водночас приносять користь національній економіці, як у випадку Росії при експорті газу та нафти); (iv) тиск здійснюють місцеві виробники, а також національні лідери, галузеві органи, асоціації споживачів, а також профспілки; (v) використовуються вибіркові стратегічні підходи, щоб максимізувати вигоди від глобалізації й одночасно уникнути витрат; (vi) географічний масштаб протекціонізму поширюється на всі розвинені країни та на країни, що розвиваються.

"Держава як стратег" (Lenway & Murtha, 1994; Stopford, & Strange, 1991), зцементована економічним патріотизмом і національною безпекою, стає керівною дійовою особою у новій системі глобального протекціонізму, що є більшою мірою артикульованою, адаптивною та потужною, ніж у минулому. Тому розуміння детермінант глобального протекціонізму має вирішальне значення, особливо для політичних цілей.

2.2. Уповільнення світової економіки

Очікуване уповільнення темпів зростання світової економіки пов'язане з постійними дебатами про сторічну стагнацію (Gordon, 2015; Summers, 2015). Тут ми прагматично посилаємося на базовий сценарій, розроблений ОЕСР у 2018 році для прогнозування тенденції розвитку світової економіки до 2060 року (Guillemette & Turner, 2018). З огляду на час свого розроблення цей сценарій не враховує останні події (наприклад, COVID-2019 та російсько-українську війну), тому прогнозує еволюцію економіки нейтрально, так ніби все буде як завжди, припускаючи суттєву стабільність структурних факторів за відсутності як екзогенних шоків, так і нових політичних намірів.

У базовому сценарії прогнозується зниження тенденції зростання реального ВВП у світі з приблизно 3,5–2% нинішніх у 2060 р. (рис. 3)⁵. Таке уповільнення в основному пов'язане з уповільненням у великих економіках, що розвиваються. Світовий економічний центр тяжіння зміщується в бік Азії. На Китай та Індію припадатиме дедалі більша частка світової економіки, що зрештою перевищить частку всіх країн ОЕСР разом (рис. 4). У найближчі десятиліття це уповільнення значною мірою буде зумовлено демографічними показниками (населенням працездатного віку і сукупним рівнем зайнятості) та продуктивністю (ефективністю праці та капіталом на одного працівника).

⁵ Ці прогнози дещо схожі на прогнози Хоксворта, Клеррі та Аудіно (Hawksworth, Clarry & Audino, 2017), які передбачили зниження темпів зростання світової економіки з поточних середніх темпів у 3,5% до 2,4% у період 2041–2050 років.

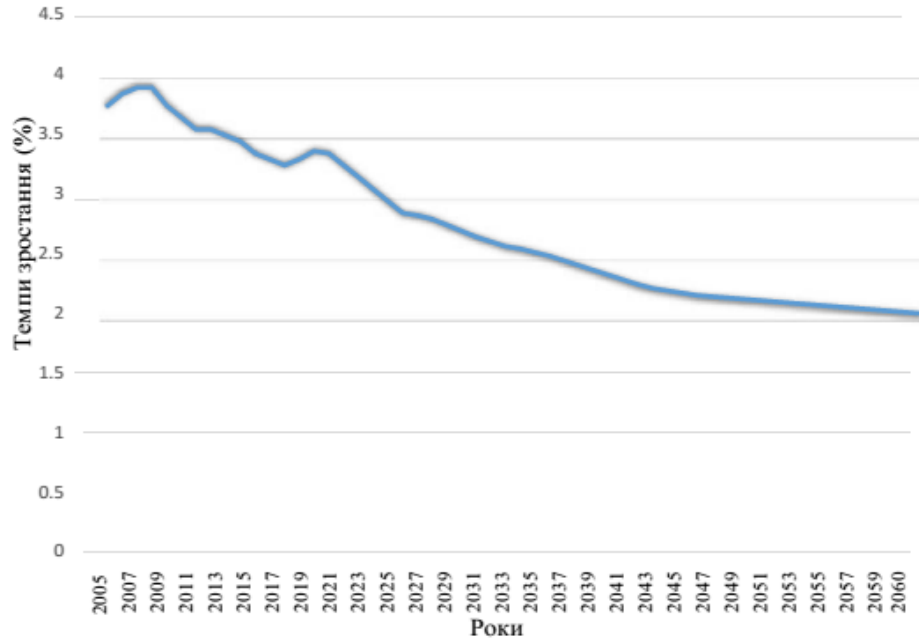

Рис. 3. Світова тенденція темпів зростання реального ВВП, 2005–2060 рр.
Джерело: Guillemette and Turner (2018).

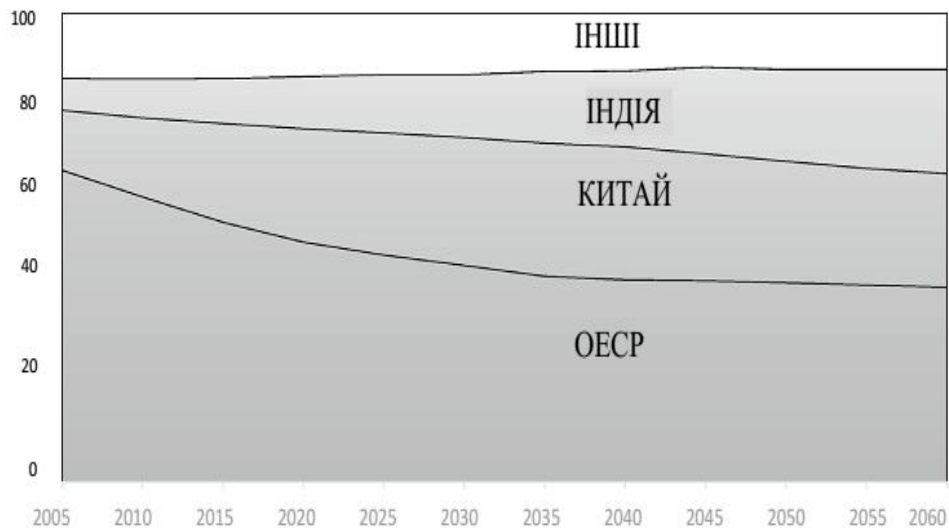

Рис. 4. Структура світового виробництва в доларах США за ПКС 2010 р., 2005–2060 рр.
Джерело: Guillemette and Turner (2018).

У звіті ОЕСР розроблено альтернативні сценарії, які вимагають інституційних і політичних реформ для зміни курсу світової економіки; однак видається доцільним – хоча це і досить очевидно – стверджувати, що така тенденція може ще більше погіршитися через епідемію та нещодавній воєнний шок із непередбачуваними наслідками та посиленням міжнародної економічної та політичної нестабільності. За таких умов жоден історичний детермінізм не є виправданим. Однак негативний світовий сценарій цілком можливий і тому принаймні бажано спробувати його уникнути. Для ефективного вирішення епохальної перспективи найближчих десятиліть потрібні культурні й соціальні зміни та втручання в економічну політику, – можливо, навіть глибші за ті, що пропонує ОЕСР.

2.3. Зміна структури глобальних ланцюжків вартості

Нова нормальність, що склалася після ГФК, проявилася як "великий торговельний колапс". З кінця 2008 до середини 2009 року міжнародна торгівля зазнала раптового, важкого та синхронного спаду (Baldwin, 2009). Це падіння було найрізкішим із відомих у історії та найруйнівнішим з часів Другої світової війни. Падіння торгівлі було набагато істотнішим, ніж під час Великої депресії. Насправді ж, щоб досягти рівня падіння за дев'ять місяців після листопада 2008 року, світовій торгівлі за часів Великої депресії знадобилося 24 місяці. Після цього колапсу міжнародна торгівля стала відновлюватись, але скромними темпами – 3% або менше (Gregori, 2021). Це "уповільнення торгівлі" привернуло увагу вчених з усього світу, які розпочали триваючу дискусію щодо деглобалізації (огляд див. у Witt, 2019). Нова нормальність після глобальної фінансової кризи проявилася як "великий колапс торгівлі".

Увагу було зосереджено на питанні ланцюжків створення вартості, які було визнано такими, що піддаються ризикам уже не просто ідіосинкратичних шоків (у певні часи, певні сектори, у певних країнах), а й системних шоків, головним чином через структурні чинники, такі як зміна клімату та рівень сталості, геополітична напруженість і руйнівні цифрові інновації. Дослідники в основному вивчали динаміку поширення ризику, стійкість ГЛВ, тобто здатність відновлюватися після шоку, та їх надійність, тобто здатність продовжувати виробництво в умовах шоку (Baldwin & Freeman, 2021). Очевидно, що системні потрясіння включають екзогенні – як глобальна пандемія COVID-19 і – відповідно до вислову Клаузевіца про те, що війна є лише продовженням політики іншими засобами, – також ендегенні потрясіння від російсько-українського конфлікту, який є найостаннішим виявом поточних геополітичних дисбалансів і міжнародної конкуренції за політичну перевагу.

ЮНКТАД (2020) запропонувала чотири сценарії еволюції ГЛВ в усьому світі: (i) *reshoring* (reshoring, повернення виробництва) з метою скорочення і зменшення фрагментування ланцюжків вартості, що веде до

скорочення ПШ, спрямованих на підвищення ефективності, для запобігання ризикам, і для підвищення географічної концентрації доданої вартості; (ii) *диверсифікація* ГЛВ з метою стимулювання нових учасників (економік та фірм) брати участь у ГЛВ, що веде до поширення економічної активності у всьому світі; (iii) *регіоналізація*, перехід від глобальних інвестицій до регіональних і обмеження фізичної довжини ланцюгів поставок; при цьому ризики зменшуються через ізоляцію ГЛВ у геополітичних зонах, населених дружніми та надійними партнерами, з якими можна активізувати економічну співпрацю, спільну промислову політику та сприяння інвестиціям; (iv) *реплікація (тиражування)* ГЛВ у багатьох місцях у всіх основних торговельних блоках з метою збільшення аутсорсингу для місцевих виробників і постачальників послуг, що веде до наближення до ринку та високого ступеня кастомізації продукції, а також до зниження ідіосинкратичних ризиків.

За даними ЮНКТАД, рещоринг і реплікація є двома найменш вірогідними сценаріями і можуть реалізуватися лише для певних секторів/технологій/країн. Мегатренди зростання міжнародної політичної напруженості та сталості⁶ більшою мірою підштовхують до скорочення ГЛВ та сценарію регіоналізації. З іншого боку, діджиталізація сприяє як їх стійкості (завдяки дистанційному контролю), так і географічній гнучкості (завдяки заміні трудомістких видів діяльності технологічно інтенсивними).

У літературі здебільшого збігаються думки про появу "регіональних ланцюжків створення вартості" (РЛВ) у результаті факторів, що діяли як до пандемії, так і після неї (наприклад, Enderwick & Buckley, 2020; Gereffi, 2014, проти Ciravegna & Michailova, 2022; Gereffi, 2021; Pla-Barber et al., 2021). У звіті, опублікованому Азіатським банком розвитку (Xing et al., 2021), наведено деякі попередні дані про еволюцію ГЛВ. Результати, як видається, демонструють, як міжнародна політична напруга та пандемія сприяли переходу від "гіперглобалізації" до "сноуболізації" (snowball – сніжок), тим самим прискорюючи створення регіональних торговельних об'єднань, які сприяють формуванню РЛВ, навіть попри те, що значного скорочення міжблокових обмінів (наприклад, між НАФТА та Європейським Союзом) скоріше за все не відбудеться.

За допомогою бази даних ОЕСР з торгівлі доданою вартістю Міродот і Нордстрем (Miroudot and Nordström, 2020) виявили, що з 2012 року ланцюжки постачання скорочуються, причому з основною тенденцією до внутрішнього, а не регіонального виміру. Еліа та ін. (Elia et al., 2021) приділили особливу увагу впровадженню політики рещорингу, що спрямована на підтримку внутрішнього та регіонального ланцюжків створення вартості, і вони також розглянули плани урядів щодо

⁶ Стосовно питання сталості слід підкреслити, що РЛВ можуть сприяти впровадженню циркулярної економіки (таким чином зменшуючи забруднення та контрастні зміни клімату).

стимулювання ініціатив решорингу у великих країнах, таких як Франція, Японія, Корея, США та Велика Британія. У зв'язку з цим до обігу було уведено сленгові поняття для опису нового геополітичного виміру, який передбачає регіональна фрагментація ГЛВ. Наприклад, "залучення союзників" ("ally-shoring") вказує на процес відновлення, який не обмежується внутрішнім виробництвом, а спрямований на економічне партнерство з тими, хто поділяє спільні цінності та стратегічні інтереси (Dezenski & Austin, 2021). З геополітичною метою підвищення самопідтримки адміністрація Байдена за аналогією увела термін "friend-shoring" ("розміщення виробництва у дружніх країнах") (Sullivan & Deese, 2021). У цьому контексті також слід згадати ініціативи європейської економічної політики. У 2021 році Європейський Парламент опублікував документ, який окреслив певні основні кроки, спрямовані на повернення до Європи деяких стратегічних ланцюжків поставок, зокрема фармацевтичних препаратів, медичного приладдя, напівпровідників та фотоелектричних панелей (Raza et al., 2021). Деякі регіони в різних європейських країнах рухаються в цьому напрямі, таким чином просуваючи імператив "повернення виробництва та привабливості" ("reshoring and attractiveness")⁷. Нарешті МВФ (2022, Розділ 4) піддає загально визнану думку сумніву, стверджуючи, що диверсифікація ГЛВ і взаємозамінність ресурсів ефективніше зменшують глобальні економічні втрати від збоїв у постачанні. У звіті зазначається, що наразі все ще відзначається значна упередженість щодо сорсингу багатьох проміжних ресурсів і що демонтаж ГЛВ шляхом фрагментації та решорингу не є правильним.

Легко передбачити, що триваюча війна підживлюватиме сили та, можливо, збільшуватиме суперечливість мінливих факторів ГЛВ, тим самим перевіряючи моделі та інтерпретації, запропоновані в літературі для пояснення відповідних довгострокових тенденцій. На момент написання статті деякі робочі документи на цю тему вже були опубліковані (наприклад, Canuto, 2022; Felbermayr et al., 2022; Korn & Stemmler, 2022a; 2022b).

3. Історична перспектива

Як можна ув'язати всі явища, окреслені в попередньому розділі, а також війну в Україні, які є лише проявами драматичних змін та нестабільності, що спостерігаються в міжнародних економічних відносинах? Не буде зайвим висунути гіпотезу про встановлення порочного кола між фактами появи протекціонізму, підсиленого перспективами

⁷ У березні 2022 року відбулася конференція, в якій взяли участь чотири європейські регіони досконалості (Овернь-Рона-Альпи, Баден-Вюртемберг, Каталонія та Ломбардія). Було запропоновано пакет економічної політики, який мали розподілити між чотирма регіонами, під назвою "Бізнес-паспорт чотирьох двигунів", щоб сприяти поверненню до Європи раніше офшорних ланцюгів постачання – не тільки для того, щоб зменшити стратегічну залежність від інших країн, а й для підвищення конкурентоспроможності європейських компаній.

уповільнення світової економіки, розриву важливих ланцюгів доданої вартості (наприклад, пов'язаних з енергією та продовольством) та загострення воєнних конфліктів у світі. Ще в ХІХ столітті французький політеконом Фредерік Бастіа стверджував, що "коли товари не можуть перетнути кордони, це зроблять армії" (цит. за: David Boaz, 1997, р. 181).

Більше того, деякі емпіричні дані можуть підтвердити знаменитий вислів Бастіа. На рис. 5 показано еволюцію державних воєнних конфліктів у світі з кінця Другої світової війни до 2020 року. Кількість конфліктів, досягнувши піку в 53 у 1991 році, знизилася до 31 у 2010 році, але відтоді зросла до максимуму в 56 у 2020 році⁸. Зменшення конфліктів після початку 1990-х років можна пояснити комбінацією факторів, таких як баланс сил, ядерна зброя, дедалі руйнівніша звичайна війна, демократія, міжнародні інституції та економічна взаємозалежність. Зокрема, Геддіс (Gaddis, 1986, р. 142) стверджував, що: "'Холодна війна" з усіма її суперництвом, тривогами та безсумнівними небезпеками зумовила найдовший період стабільності у відносинах між великими державами, який світ знав у цьому столітті; тепер його також можна порівняти з деякими із найдовших періодів стабільності між великими державами в усій сучасній історії. Ми можемо сперечатися між собою щодо того, чи можемо ми правомірно називати це "миром": мабуть, більшість із нас, використовуючи цей термін, має на увазі не це. Але я зовсім не впевнений, що сучасники Меттерніха чи Бісмарка також вважали би їхні епохи "мирними", попри те що такими їх явно вважають історики, які звертаються до цих епох сьогодні".

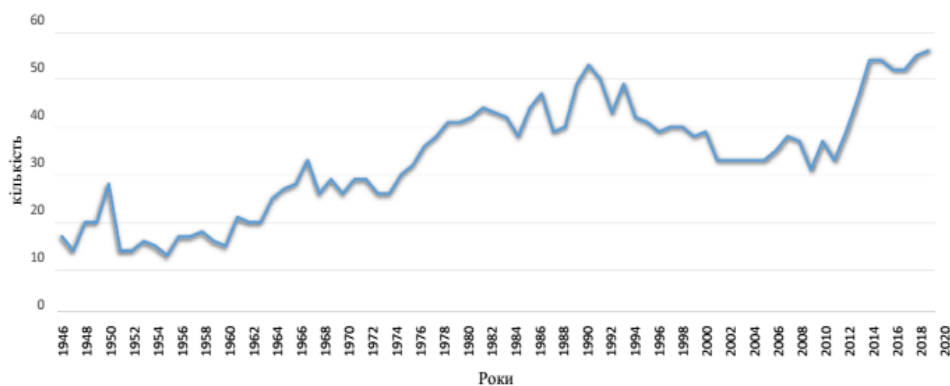

Рис. 5. Кількість збройних конфліктів державного рівня у світі, 1946–2020 рр.

Джерело: UCDP–Uppsala Conflict Data Program.

⁸ Однак слід зазначити, що кількість загиблих у боях військових і цивільних осіб, яка досягла свого піку приблизно в 133 000 у 2014 році (переважно на Близькому Сході), є далекою від максималного значення приблизно у 380000 у 1971 році (війна у В'єтнамі). *Джерело:* Our World in Data.

Відновлення воєнних дій, яке в основному збігається з появою ГФК, скеровує до запитання, а чи не закінчився "тривалий мир"? (наприклад, Cottey, 2022), а також про причини, які до цього призвели, та взаємозалежність між цими значущими подіями. Однак ми не віримо, що економетрика чи інші кількісні розрахунки можуть допомогти нам розкрити складні причинно-наслідкові зв'язки. Щоб спробувати висвітлити такі зв'язки, ми звернемо нашу увагу на ті кілька досліджень, де застосовувався метод порівняльного історичного аналізу, щоб дослідити, як історичні події та їх причинно-наслідкові зв'язки можуть пояснити те, що виходить за їхні часові межі, аби допомогти у розумінні подальших подій та результатів (Mahoney & Rueschemeyer, 2003).

Дент (2020) виявив разючу подібність між сьогодишньою – на початку XXI століття – економічною та геополітичною ситуацією та рівнозначною ситуацією кінця XIX століття, фіналом якої стала Перша світова війна. Ризикуючи надмірно спрощувати аргументацію автора, основні характеристики, спільні для обох періодів, можна підсумувати таким чином.

(i) Економіка в обидва періоди пережила хвилю глобалізації, яку підштовхнули техно-промислові революції. У попередній період двигунами інноваційних форм глобально скоординованої діяльності були нові революційні системи зв'язку та транспортні технології; економічні взаємозалежності у світовій економіці в основному залишалися торговими, але поширилися організаційні інновації, такі як "багатонаціональна корпорація". Сьогодні цифровізація, нові транспортні та виробничі технології сприяли набагато більш інтегрованій глобальній економіці, в якій транскордонні ГЛВ сприяли створенню складного і взаємозалежного поділу праці в усьому світі. В обидва періоди, коли технологічні інновації поширювалися та посилювалися, початкові фінансові кризи перетворювалися на послідовні періоди спаду та стагнації. У 1873 році почалася тривала депресія, що тривала до середини 1890-х років, коли зростання світового ВВП сповільнювалося низкою мінірецесій. Для порівняння, як ми вже зазначали вище, економічну фазу було відкрито глобальною фінансовою кризою 2008 року. У результаті цих подій у суспільстві наприкінці XIX століття виникли глибокі економічні розриви між переможцями та переможеними, що призвело до зростання політичних і соціальних збурень. Економічні супердержави, що швидко розвивалися, порушили попередній глобальний порядок, торговельний протекціонізм і тарифні війни посилювалися, популістський націоналізм і авторитаризм укорінилися в багатьох країнах, а невдоволення впливом глобалізації на розподіл зросло. Відповідні подібності з минулим викладено далі.

(ii) Геополітичні умови початку XXI століття дуже нагадують умови кінця XIX століття. У попередній період нові економічні наддержави кинули виклик "старим" провідним державам, зокрема Британії та Франції. Головною країною, що розвивалася, були Сполучені Штати, які швидко

розширювали сферу свого впливу на американському континенті та в Тихому океані. Тим часом імперські нації Європи продовжували розширювати свої імперії, а інші країни, що розвивалися, такі як Німеччина та Японія, формували новий багатополарний світ. Дійсно, такі зростаючі країни, як Австро-Угорщина, Італія та Росія, також прагнули отримати статус великої держави, заснований на боротьбі за територію, техніко-індустріальній перевазі та торгівлі. "Це була ера гегемоністського переходу, загострення гео економічної конкуренції та домодерного меркантилізму, заснованого на токсичній суміші націоналізму, мілітаризму та імперіалізму, що зрештою прискорило Першу світову війну" (Dent, 2020, р. 341, із посиланням на Wolf, 2004).

Нинішні відносини Великої Британії та Європи також демонструють помітну схожість із відповідною ситуацією в кінці XIX століття⁹. Brexit є відходом від інтеграції з Європою подібно до британської політики "прекрасної ізоляції", яку британський уряд почав проводити у 1890 році під зростаючим тиском вимог захисту ключових галузей національної промисловості, адже її колись сильні комерційні конкурентні переваги швидко слабшали. Подібно до того, як Британія відмовилася від глибокої інтеграції з континентальною Європою під час свого членства в ЄС, вона робила подібні кроки наприкінці XIX століття, що зрештою призвело до виходу з європейських справ на кшталт Brexit. Глобально орієнтованій Британії – згідно з пропозиціями прем'єр-міністра Терези Мей у 2017 році (настав час для Британії "стати ще більш глобальною та інтернаціоналістичною в діях і за духом" – див.: Dent, 2020, р. 344), – але без міжнародних альянсів згодом стало дедалі важче управляти своїми величезними імперськими територіями (зокрема, у Західній півкулі, – з розвитком Сполучених Штатів). У результаті, щоб досягти своїх зовнішньополітичних цілей Велика Британія "повернулася до Європи" (Кеннеді, 1988) через низку договорів з різними континентальними державами.

(iii) В обидва періоди появи протекціонізму передувала інтенсивна фаза лібералізації багатосторонньої торгівлі, якій згодом почали протистояти тодішні торговельні держави, що обрали оборонну економічну націоналістичну позицію. Комерційний протекціонізм кінця XIX століття виник у Франції у 1870 році з новим урядом Третьої республіки, але підвищення тарифів відбулися і в інших країнах Європи, особливо ж у Німеччині в 1879 році, вихід якої в 1879 році з Традиційної тарифної системи, що створила більш відкрите глобальне торговельне середовище,

⁹ Подібне порівняння вимагає певного застереження. Питання щодо Brexit усе ще тлумачиться неоднозначно. Інтереси різних груп/класів відрізняються: фінансовий сектор або великий міжнародний капітал мав/має інтереси, відмінні від інтересів меншого внутрішнього капіталу; те ж саме стосовно робочої сили з освітою "блакитних" та "білих комірців". Проте динаміка подій і пов'язані з ними політичні вислови та рішення протягом цих двох періодів є досить подібними.

означав кінець останнього. Слідом за цим сталися ескалація торговельного протекціонізму, серія тарифних воєн між 1988 і 1995 роками (Франція проти Італії, Німеччина проти Росії, Франція проти Швейцарії) та, нарешті, формування торговельних блоків. Створення більш сильних імперських торговельних блоків набуло народної підтримки у Франції та Британії. Сьогодні адміністрацію Трампа в США можна вважати подібною до французької адміністрації 1870-х років, тобто головним каталізатором міжнародного протекціонізму. Вище – у розділі 2.1 – уже розглядалися деякі випадки сучасного глобального протекціонізму.

(iv) В обидва періоди популістський націоналізм виник і був посилений наслідками глобальної рецесії, що, у свою чергу, викликало соціальні заворушення, що іще більше посилювали протидію наростаючим наслідкам глобалізації проти розподілу. Популізм створив кредит довіри для тих форм економічного націоналізму, які спрямовані на захист національних галузей промисловості та робочих місць від ризиків, створених іноземними конкурентами в інтегрованій світовій економіці. Його прихильники зіграли на почуттях вразливості та ображеної нації і таким чином посилили внутрішню підтримку торгового протекціонізму. Сьогодні Brexit і Трамп стали символами неонаціоналістичних тенденцій у можливому деглобалізованому світі. У зверненні до Асамблеї ООН у вересні 2018 року Трамп заявив: "Ми відкидаємо ідеологію глобалізму та приймаємо доктрину патріотизму". Кампанія за Brexit під гаслами "повернення контролю" викликала сильний резонанс серед тих, хто був незадоволений торговими правилами та імміграційною політикою ЄС. Водночас у багатьох країнах утвердилися патріотичні та націоналістичні рухи та партії, в усьому світі зміцнилися авторитарні держави.

Стосовно минулого Дент (Dent, 2020) нагадав нам про протекціоністські рухи "імперської ліги", які виникли після тривалої депресії, зокрема в містах дислокації британського промислового робітничого класу, які найбільше постраждали від конкуренції з боку зовнішньої торгівлі та від підвищення тарифів на експорт британської промислової продукції. Тиск з боку цих рухів у 1890-х роках спонукав британський уряд до практики так званого "імперіалізму вільної торгівлі", який полягав у запровадженні британським урядом лібералізації в контексті своєї націоналістичної політики в комерційних відносинах, особливо колоніальних. Дент також провів паралель між президентом США Дональдом Трампом та архіпротекціоністом-республіканцем Вільямом Мак-Кінлі, який став президентом США у 1897 році. Як і Трамп, Мак-Кінлі відкрито звертався до зростаючого популістського націоналістичного руху, щоб зміцнити легітимність рішучої лінії свого уряду на утвердження геоекономічних інтересів США в усьому світі та його протекціоністської програми, що запровадила підвищення тарифів, які діяли до Першої світової війни. Прихильність Мак-Кінлі до протекціонізму як політичного інструменту була глибоко ідеологічною та базувалася на теоріях і концепціях

економічного націоналізму, який розвинувся в XIX столітті в результаті діяльності його основоположників Олександра Гамільтона у США та Фрідріха Ліста в Німеччині, головним чином у контексті конкуренції з домінуючою на той час британською промисловістю та торгівлею (Dent, 2020, p. 346).

Дент (Dent, 2020) провів детальний аналіз конкатенації подій, частково щоб зменшити підстави для сумнівів стосовно того, що деякі історичні паралелі могли бути випадковими, а не результатом причинно-наслідкових зв'язків. Безумовно, це багатообіцяюче історичне дослідження, де наводяться докази причинно-наслідкових зв'язків та містяться роздуми про глибокі відмінності між історичними періодами, що розглядаються, заслуговує на подальший розвиток. Глобальна економіка XXI століття інтегрована набагато більш функціонально, ніж у минулому. Сучасні ланцюжки створення вартості між США, Китаєм та іншими великими економіками є якісно набагато більш взаємозалежними, ніж їх британсько-німецький еквівалент кінця XIX століття.

Піднесення та нинішнє домінування транснаціональних корпорацій у десятиліття після Другої світової війни є однією з головних характеристик світової економіки. На них припадає близько 80% світової торгівлі, з яких приблизно третина здійснюється на внутрішньофірмовій основі (UNCTAD, 2013). Їх діяльність і вплив є ключовими темами в будь-якій дискусії про наслідки міжнародної торговельної політики (лише один приклад про протекціоністську політику: коли США накладають санкції на імпорт із Китаю, це цілком може обмежувати імпорт товарів, вироблених китайськими філіями американських компаній). Більше того, тісніша та складніша взаємозалежність сприяла розвитку багатьох каналів міждержавних, трансурядових та транснаціональних установ. Хоча ці установи не дуже добре зарекомендували себе в поточній російсько-українській війні, вони мають потенціал розрядити напругу, підтримувати багаторівневі дипломатичні зв'язки та керувати міжнародним співробітництвом. Так само, як і у випадку ГФК, держави показали, що вони здатні ефективно долати кризи за допомогою монетарної політики та політики обмінного курсу, запобігаючи ланцюговим реакціям на банкрутство банків швидкими та різкими діями, такими як вливання ліквідності у фінансову систему. Тепер уряди можуть діяти антициклічно та захищати свою економіку від "зараження", що, у свою чергу, допомагає запобігти надмірним протекціоністським реакціям (Link, 2018). Вони також видаються краще підготовленими для впровадження активної політики державного інвестування, що є ефективним засобом боротьби з наслідками несправедливого розподілу в результаті неоліберальної глобалізації.

Крім того, "завжди потрібно виявляти обережність, формулюючи уроки та висновки з порівняльного історичного аналізу, особливо прогнозуючи "повторення історії" у майбутньому. Загалом слід бути обережним і, вивчаючи рух історії, не переставати зважати на нелінійність,

непередбачуваність і випадковість" (Dent, 2020, p. 351). Звісно, з цієї історичної паралелі не можна зробити висновок про ймовірність нового великого світового конфлікту в найближчі десятиліття. Однак це не заважає виносити уроки з минулого, щоб, за висловом Твена, який слугує епіграфом до цієї статті, уникнути перегукування / римування майбутнього з минулим.

4. У пошуках ефективної економічної та промислової політики

ГЛВ є, мабуть, найчіткішою парадигмою, що демонструє зміни в організації міжнародного виробництва за останнє століття. Ця реорганізація зумовила багато позитивних зовнішніх ефектів, у тому числі "революційні варіанти розвитку, з якими стикаються бідніші народи", оскільки замість того, щоб "інвестувати десятиліття у створення свого", вони можуть приєднатися до ГЛВ "Цей поворот долі є, мабуть, найважливішою глобальною економічною зміною за останні 100 років" (Baldwin, 2012, p. 13). Проте такі події, як пандемія та російсько-українська війна, тепер поставили на порядок денний самостійність націй, актуалізувавши питання про повернення до автаркії, що розуміється як крайня форма внутрішнього економічного націоналізму, що призводить до мінімізації міжнародних економічних зв'язків (Helleiner, 2021) і, отже, зазначених вище переваг. І, на жаль, коли економічний націоналізм наражається на зростаючий популізм, будь-яке раціональне утилітарне співвідношення витрат і вигід, яке також включає зовнішні ефекти, зникає. Крім того, довгострокова перспектива уповільнення світової економіки розбухує колективні настрої, ідеології та дії.

Саме між крайнощами неоліберальної глобалізації та внутрішньої автаркії ми маємо просуватися в пошуках економічної та промислової політики, що доможе оминати майбутню епоху, спустошену "токсичною сумішшю націоналізму, мілітаризму та імперіалізму". Уздовж цього континууму в історії економічної думки виникли різні підходи. Геллейнер (Helleiner, 2021) зауважив про те, як німецький мислитель XIX століття Фрідріх Ліст (1841) висунув неомеркантилістську версію економічного націоналізму як альтернативу автаркії, що була спрямована на підтримку вітчизняної промисловості, здатної успішно конкурувати в умовах відкритої світової економіки. Цю *активістську зовнішньо орієнтовану* політику перезапустили Чанг (Chang, 2002) і Райх (Reich, 1991), які стверджували, що національним інтересам краще відповідають державні інвестиції в освіту, інфраструктуру та інші суспільні блага, що можуть підвищити конкурентоспроможність вітчизняних фірм. При ближчому розгляді сама концепція "глобального протекціонізму", яку ми обговорювали в розділі 2.1, видається сумішшю внутрішньо та зовнішньо орієнтованої політики.

Останнім часом такі видатні економісти, як Стігліц і Родрік, висунули аргументи на користь активістського економічного націоналізму, подібні до тих, що були запропоновані Лістом і Райхом. Особливо критично Стігліц і

Родрік ставляться до неоліберальної глобалізації, яка не змогла саморегулювати ринкову економіку, щоб забезпечити збалансовані економічні вигоди для суспільства. Вони стверджували, що сучасна глобалізація загострила нерівність у доходах і що розбіжності між переможцями і переможеними зросли на багатьох рівнях – як на субнаціональному, так і на міжнародному. Все це зумовило тиск і кризи, які призвели до таких небажаних реакцій, як Brexit і правління Трампа (Rodrik, 2017; Stiglitz, 2017a). Обидва вчені висувають пропозиції щодо зовнішньої економічної політики для підвищення національної виробничої конкурентоспроможності, а також варіанти внутрішньо орієнтованої політики для більш ефективного розподілу переваг глобалізації в суспільстві.

Ця стаття не є майданчиком для чітко сформульованих політичних пропозицій, ми також не хочемо вдаватися до загальних тверджень або таких, що, у кращому випадку, видаватимуть бажане за дійсне. В існуючій літературі цього вже через край. Натомість наш намір полягав у тому, щоб встановити певні критерії, на основі яких можна було би об'єднатися, щоб допомогти дослідникам знайти ефективний спосіб розроблення варіантів політики, зважаючи на дуже делікатні питання стосовно тісних взаємозв'язків між економічними, політичними та воєнними конфліктами, які ми розглядали вище. Основні стовпи, на які ми спираємося:

(i) Зв'язки між національними економіками сьогодні міцніші та набагато тісніше переплетені, тому економічна політика окремих країн чинить суттєвий вплив на інші країни. Цей взаємний вплив підживлює динамічні ігри стратегічної взаємодії, що можуть призвести до вкрай небажаних результатів для всіх, навіть усупереч інтуїтивним висновкам. Уряди, фірми та місцеві громади повинні усвідомлювати той факт, що вони беруть участь у нескінченно повторюваній грі, для якої "народна теорема" передбачає співпрацю, а не відплату, а також мати мотивацію та здатність реагувати на зовнішні ефекти, які виникають у глобальному масштабі. При розробленні політики їхня функція корисності повинна включати зовнішні ефекти, щоб ураховувати їх і збалансовувати із внутрішніми перевагами відповідно до довгострокової перспективи.

(ii) Протекціоністську політику, яка веде свій початок від минулої раціональності, а, можливо, від занепаду меркантилізму в сучасній версії патріотизму, слід відправити до підручників історії. Вона легітимізує розповсюдження поведінки, коли країни діють за принципом "око за око", ескалацію протекціонізму, що закінчується грою з негативним рахунком (Stiglitz, 2017b). Оскільки глобальний протекціонізм є сумішшю видів політики, що, перебуваючи ізольованими самі по собі, іноді можуть набувати нейтрального значення, необхідно мати периферійне бачення, здатне повернути різні складові національної політики до системної єдності. З огляду на це активістська політика, прийнята для посилення

конкурентоспроможності національних галузей промисловості, повинна розроблятися відповідно до підходу "виграш-виграш", тобто враховуючи спільну конкурентну синергію, пов'язану з економічною взаємозалежністю між країнами, як фундаментальний рушійний фактор.

(iii) Усі наднаціональні економічні інституції повинні об'єднати свої зусилля для створення середовища, що базується на довірі, але також напрацьовувати правила й обмеження, які її підтримують, щоб сприяти перспективі міжнародного співробітництва, що уникає ігор з "дилемою ув'язнених", які в кінцевому підсумку призводять до "гонитви на знощування". Оскільки ці інституції, які спеціально створені для вирішення проблем щодо глобальних негативних зовнішніх ефектів як від політики окремих держав, так і від глобалізації, мають довгу історію невдач щодо вирішення найважливіших проблем світу, таких як війни, тероризм, геноцид і бідність, необхідні енергійні реформи, щоб перетворити їхню політику на більш ефективну¹⁰. Це є важливою передумовою для реалізації національної політики, відповідно до попередніх пунктів, у контексті багатосторонньої торговельної системи, заснованої на взаємних зобов'язаннях (Bagwell, & Staiger, 1999).

Можна навести кілька прикладів, щоб прояснити нашу аргументацію. По-перше, давайте розглянемо програми решорингу, що набрали обертів у багатьох країнах і спрямовані на підвищення самозабезпеченості та стійкості й міцності ГЛВ, а також на протистояння фінансовій кризі, політичній нестабільності, пандемії COVID-19 і – сьогодні – також і російсько-українській війні. Серед іншого у 2010 році адміністрація Обама запустила програму "Перебудова Америки" ("Remaking America"), яка обмежувала офшоринг і сприяла решорингу в США; політика адміністрації Трампа "Америка понад усе" значно зміцнила решоринг у США, і фірми визнали її політичну доцільність, а також потенційну загрозу тарифів на товари, імпортовані до США. Байден постійно заявляв, що "різноманітні та безпечні ланцюги поставок" є необхідною умовою для економічного процвітання і що "стійкі американські ланцюги поставок" спиратимуться на "відновлені вітчизняні виробничі потужності"¹¹. Цей підхід зараз підтверджується, при цьому особлива увага приділяється дружнім європейським країнам¹². Стосовно ж Європи Велика Британія запровадила "Reshore UK" для сприяння

¹⁰ Це не та платформа, щоб обговорювати слабкі сторони та вади поточної наднаціональної системи та пропонувати шляхи реформування. З цього приводу ведеться велика дискусія. Наприклад, стосовно ролі та обмежень ООН див.: Vate et al., 2009; Ruggie, 2003; Weiss & Daws, 2018.

¹¹ Преамбула до "Виконавчого наказу про ланцюги поставок Америки", Білий дім, 24 лютого 2021 р.

¹² Див., наприклад, нещодавні "рекомендації щодо дій США та ЄС" Денієла Гамільтона (Hamilton, 2022), одного з провідних американських експертів із сучасних трансатлантичних відносин і безпеки.

переміщенню закордонних виробничих потужностей назад у країну; Франція запровадила "Colbert 2.0" для підтримки продукції "Зроблено у Франції" з метою пожвавлення внутрішнього попиту. Серед азіатських країн Японія та Південна Корея виділили кошти для стимулювання відновлення вразливих ланцюгів постачання, до аналогічних кроків вдалися й інші країни світу.

Усі ці програми пропонували та пропонують фінансові субсидії та допомогу, зниження податків та стимули, що спотворюють зовнішню торгівлю і таким чином значною мірою сприяють зростанню дискримінаційних втручань, як показано на рис. 1. Програми решорингу поділяють ідею розриву ланцюжків постачання як частину того, що ми назвали новою нормальністю, таким чином ігноруючи наслідки протекціоністської політики, що впроваджується в економіці інших країн, і наступні ефекти перерозподілу в глобальному масштабі. Не приділяється в них уваги і зовнішнім ефектам, які Болдуїн назвав джерелом довгострокового прогресу, що фактично відроджує логіку нульової суми, що посилює економічні дисбаланси та конфлікти між країнами. Але найбільше дивує і викликає роздратування недостатнє відображення ефективності таких програм з точки зору національних інтересів.

Виникає багато сумнівів стосовно фактичної чутливості транснаціональних корпорацій до фінансових стимулів (див., наприклад: Karatzas et al., 2022; Kim, & Do Chung, 2022), а також щодо переваги, з точки зору соціального оптимуму, від відновлення субсидій відносно їх альтернативи – субсидіювання диверсифікації, тобто формування другого зв'язку пропозиції (Grossman et al., 2021). І ось який висновок зробив Родрік (Rodrik, 2018, p. 88) щодо глобальної конкуренції між державами у сфері податків і субсидій та недоліків міжнародних інституцій, відповідальних за торговельні угоди: "У світі з мобільним капіталом уряди відчувають спокусу запропонувати кращі умови глобальним мобільним корпораціям, щоб конкурувати за інвестиції. Це призводить до неоптимальної рівноваги Неша з більшими трансфертами корпораціям та їх акціонерам, ніж це бажано в усьому світі... З огляду на очевидні транскордонні зовнішні наслідки, запровадження глобальних правил конкуренції у сфері податків і субсидій мало би чудовий економічний сенс. Проте торгові угоди ніколи не зачіпають це питання. Вони рясніють обмеженнями щодо того, що уряд країни може зробити, щоб накласти зобов'язання на іноземних інвесторів. Але вони не заважають цим урядам витратити податкові долари та збагачувати корпорації у згубній гонитві на зношування". За відсутності міжнародного регуляторного управління програми решорингу більше служать виборчій політиці та політичній владі, аніж використовуються задля популістського націоналізму та антиглобалістського невдоволення. З цієї точки зору навіть односторонні активістські підходи, спрямовані на залучення ПІІ шляхом конкуренції з іншими державами і шляхом надання міжнародним інвесторам послуг

реальної та фінансової допомоги, повинні бути ретельно переглянуті, щоб вони не стали просто додатками до суто протекціоністської політики¹³.

Другий приклад стосується *нового техно-націоналізму*, який визначається як "новий напрям геополітичного мислення та дій, які безпосередньо пов'язують технологічні можливості з національною безпекою країни та геополітичними вигодами і включають правові та регулятивні обмеження чи санкції проти обраних іноземних інвесторів або іноземних компаній" (Luo, 2022, p. 551). Термін "техно-націоналізм" виник у 1980-х роках (Reich, 1987). Згідно з традиційною точкою зору, він являє собою набір політичних заходів, спрямованих на посилення конкурентоспроможності країни, у переконанні що її успіх, зростання та процвітання залежать від того, наскільки добре вона впроваджує інновації та поширює технології на основі "національної системи інновацій", як це називатимуть пізніше (Freeman, 1995). Нова концепція додає поєднання ідеологічних, політичних, економічних міркувань і міркувань безпеки, що перегукуються з рисами глобального протекціонізму. Порівнюючи традиційний і новий техно-націоналізм, Луо (Luo, 2022) зазначив: (i) глобалізація більше не розглядається як засіб модернізації національних економік, а розглядається як небезпечна основа, на якій конкуруючі нації діють у змаганні за встановлення власної гегемонії; зокрема, застосовуються обмеження щодо надходження та відпливу технологій та обмеження для фірм третіх країн щодо ведення бізнесу в цільовій країні; (ii) домінуюча логіка зміщується від цілей розвитку до цілей національної безпеки з метою послаблення технологічної конкурентоспроможності інших, а не зміцнення власної; (iii) економічна доктрина зміщується від бачення Шумпетера до бачення, згідно з яким технологічна конкуренція між країнами є конкуренцією типу "виграш-програш", таким чином виключаючи взаємовигідні результати, яких можна досягти через взаємозбагачення та синергетичну співпрацю, пов'язану з економічною взаємозалежністю; (iv) держава не визнає актуальності технологічного взаємозв'язку та взаємодоповнюваності ресурсів; її роль у НДДКР відображає нова орієнтація на стимулювання внутрішніх інновацій, включаючи антагоністичну стратегію послаблення країн-конкурентів.

Як наслідок, новий техно-націоналізм посилив невизначеність і складність на міжнародних ринках і призвів до зривів технологічних ГЛВ або перешкод їм унаслідок політики взаємної протидії, що включає не лише

¹³ Політичні кроки, спрямовані на підвищення конкурентоспроможності країни за допомогою таких ініціатив, як освіта та підвищення кваліфікації, діджиталізація, зелений новий курс, підвищення ефективності інституційного та інфраструктурного контексту, інноваційна політика самі по собі не заперечується; вони опосередковано сприяють збільшенню привабливості для прямих іноземних інвестицій. Натомість ми хотіли би підкреслити, що їх слід контекстуалізувати, оскільки часом деякі з них можуть приховувати державну допомогу протекціоністського характеру.

фінансування для відновлення стратегічних виробничих можливостей, а й використання експортного контролю, чорних списків, блокування закупок та санкцій (Graham & Marchik, 2006; Legrain, 2020; Sacks, 2020) та усіх інших заходів, за допомогою яких відбувається нинішнє поширення протекціонізму та дискримінації щодо ПШ, як показано на рис. 2.

Цього досить, щоб прояснити логічну конструкцію техно-націоналізму, яка порушує всі перелічені вище критерії та підтримується в цьому теорією політичного реалізму в міжнародних відносинах (Gilpin, 1984; Luo, 2022). Тим не менше, техно-націоналізм енергійно відродився як доктрина, прийнята урядами великих держав. Це також було підтверджено правомірними занепокоєннями, спричиненими цифровим розривом між країнами, який впливає не лише на економічне зростання, а й на національну безпеку. Дійсно, технологічне суперництво стало фундаментальною частиною "конкуренції великих держав" (Abdollahian, 2021; Greenwalt, 2019), оскільки передові технології, такі як штучний інтелект, квантові обчислення, великі дані, робототехніка, Інтернет речей тощо, необхідні для побудови як цифрового суспільства, так і майбутнього військово-промислового комплексу. Проте урядам, як видається, бракує обізнаності та/або можливостей узгоджено боротися з темними сторонами цих варіантів політики, які значною мірою призводять до міжнародної нестабільності.

Висновки

Цю статтю слід вважати відкритою книгою з багатьма знаками питання. Тому у висновках формулюються проблеми, можливо, незвичні. Головним посилом є те, що радикальні зміни стоять на порядку денному майбутнього, яке може піти небезпечними шляхами минулого. Ми аргументуємо це з точки зору економічної та промислової політики та з огляду на основні тенденції міжнародної організації виробництва. Критерії, які ми висунули для розроблення варіантів політики, є відкритими для обговорення серед науковців. Вони не є новими для літератури, але, здається, здебільшого ними нехтують. Їх використання при продукуванні та висуненні ідей не видається проблематичним. Важче висловити думку про те, чи здатне поточне капіталістичне управління міжнародними відносинами розглядати та реалізувати результати застосування цих критеріїв. Але якщо цього не буде досягнуто, виникнуть іще складніші запитання щодо поточної гібридної конфігурації демократії та авторитаризму, приватного та державного капіталізму, а також глобальних та націоналістичних колективних прагнень. Звісно, "кінця історії" (Fukuyama, 1992) доведеться чекати дуже довго.

References

1. Abdollahian, M. (2021). Surfing the conflux: Technology, information environments and great power competition convergence. In A. Farhadi & A. J. Masys (Eds.). *The great power competition* (Vol. 1, pp. 1–29). Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-030-64473-4_1
2. Bagwell, K., & Staiger, R. W. (1999). An economic theory of GATT. *American Economic Review*, 89(1), 215-248. <https://doi.org/10.1257/aer.89.1.215>
3. Baldwin, R. (Ed.). (2009). *The great trade collapse: Causes, consequences and prospects*. CEPR Press.
4. Baldwin, R. (2012). Global supply chains. *CEPR Discussion Papers*, 9013.
5. Baldwin, R., & Freeman, R. (2021). Risks and global supply chains: What we know and what we need to know. National Bureau of Economic Research (No. w29444). <https://doi.org/10.3386/w29444>
6. Bate, R., Casey, L. A., Groves, S., & Rivkin, D. B. (2009). *ConUNdrum: The limits of the United Nations and the search for alternatives*. Rowman & Littlefield.
7. Boaz, D. (1997). *Libertarianism: A primer*. Free Press.
8. Canuto, O. (2022). War in Ukraine and risks of stagflation. Policy Center for the New South.
9. Chang, H.-J. (2002). *Kicking away the ladder: Development strategy in historical perspective*. Anthem Press.
10. Ciravegna, L., & Michailova, S. (2022). Why the world economy needs, but will not get, more globali-zation in the post-COVID-19 decade. *Journal of International Business Studies*, 53(1), 172-186. <https://doi.org/10.1057/s41267-021-00467-6>
11. Constantinescu, C., Mattoo, A., & Ruta, M. (2020). The global trade slowdown: Cyclical or structural? *World Bank Economic Review*, 34(1), 121-142. <https://doi.org/10.1093/wber/lhx027>
12. Corden, W. M. (1971). *The theory of protection*. Oxford University Press.
13. Cottey, A. (2022). The West, Russia and European security: Still the long peace? *The British Journal of Politics and International Relations*, 24(2), 207-223. <https://doi.org/10.1177/13691481211036381>
14. Dent, C. M. (2020). Brexit, Trump and trade: Back to a late 19th century future? *Competition & Change*, 24(3-4), 338-357. <https://doi.org/10.1177/1024529420921481>
15. Dezenski, E., & Austin, J. C. (2021). Rebuilding America's economy and foreign policy with 'ally-shor-ing'. Brookings Institution, June 8. Retrieved from <https://www.brookings.edu/blog/the-avenue/2021/06/08/rebuilding-americas-economy-and-foreign-policy-with-ally-shoring/>
16. Elia, S., Fratocchi, L., Barbieri, P., Boffelli, A., & Kalchschmidt, M. (2021). Post-pandemic reconfigura-tion from global to domestic and regional value chains: The role of industrial policies. *Transnational Corporations*, 28(2), 67-96. <https://doi.org/10.18356/2076099x-28-2-3>
17. Enderwick, P. (2011). Understanding the rise of global protectionism. *Thunderbird International Business Review*, 53(3), 325-336. <https://doi.org/10.1002/tie.20410>
18. Enderwick, P., & Buckley, P. J. (2020). Rising regionalization: Will the post-COVID-19 world see a retreat from globalization? *Transnational Corporations*, 27(2), 99-112. <https://doi.org/10.18356/8008753a-en>

19. Evenett, S. J. (2019). Protectionism, state discrimination, and international business since the onset of the Global Financial Crisis. *Journal of International Business Policy*, 2(1), 9-36. <https://doi.org/10.1057/s42214-019-00021-0>
20. Evenett, S. J., & Fritz, J. (2020). Advancing sustainable development with FDI. Why policy must be reset. The 27th Global Trade Alert report. CEPR Press.
21. Evenett, S. J., & Fritz, J. (2021). Subsidies and market access. Towards an inventory of corporate sub-sidies by China, the European Union and the United States. The 28th Global Trade Alert report. CEPR Press.
22. Felbermayr, G., Mahlkow, H., & Sandkamp, A. N. (2022). Cutting through the value chain: The long-run effects of decoupling the East from the West. *Kiel Working Paper*, 2210. <https://doi.org/10.2139/ssrn.4097847>
23. Freeman, C. (1995). The 'National System of Innovation' in historical perspective. *Cambridge Journal of Economics*, 19(1), 5-24. <https://doi.org/10.1093/oxfordjournals.cje.a035309>
24. Fukuyama, F. (1992). The end of history and the last man. Free Press.
25. Gaddis, J. L. (1986). The Long Peace: Elements of stability in the postwar international system. *International Security*, 10(4), 99-142. <https://doi.org/10.2307/2538951>
26. Gereffi, G. (2014). Global value chains in a post-Washington Consensus world. *Review of International Political Economy*, 21(1), 9-37. <https://doi.org/10.1080/09692290.2012.756414>
27. Gereffi, G. (2021). Increasing resilience of medical supply chains during the COVID-19 pandemic. UNIDO Industrial Analytics Platform.
28. Ghodsi, M., Grübler, J., Reiter, O., & Stehrer, R. (2017). The evolution of non-tariff measures and their diverse effects on trade. *WIIW Research Report*, 419.
29. Gilpin, R. G. (1984). The richness of the tradition of political realism. *International Organization*, 38(2), 287-304. <https://doi.org/10.1017/S0020818300026710>
30. Gordon, R. J. (2015). Secular stagnation: A supply-side view. *American Economic Review: Papers & Proceedings*, 105(5), 54-59. <https://doi.org/10.1257/aer.p20151102>
31. Graham, E., & Marchik, D. (2006). US national security and foreign direct investment. Columbia University Press.
32. Greenwalt, W. (2019). Leveraging the national technology industrial base to address great-power competition: The imperative to integrate industrial capabilities of close allies. Atlantic Council, Scowcroft Center for Strategy and Security.
33. Gregori, T. (2021). Protectionism and international trade: A long-run view. *International Economics*, 165, 1-13. <https://doi.org/10.1016/j.inteco.2020.11.001>
34. Grossman, G. M., Helpman, E., & Lhuillier, H. (2021). Supply chain resilience: Should policy promote diversification or reshoring? National Bureau of Economic Research, w29330. <https://doi.org/10.3386/w29330>
35. Guillemette, Y., & Turner, D. (2018). The long view: Scenarios for the world economy to 2060. OECD Publishing.
36. Hamilton, D. S. (2022). Advancing supply chain resilience and competitiveness: Recommendations for U.S.-EU action, Policy brief. <https://www.transatlantic.org/wp-content/uploads/2022/03/TTC-Supply-Chains.pdf>

37. Hawksorth, J., Clarry, R., & Audino, H. (2017). How will the global economic order change by 2050. Price Water House Coopers.
38. Helleiner, E. (2021). The return of national self-sufficiency? Excavating autarkic thought in a de-globalizing era. *International Studies Review*, 23(3), 933-957. <https://doi.org/10.1093/isr/viaa092>
39. Hoekman, B. (Ed.). (2015). The global trade slowdown: A new normal? CEPR Press.
40. IMF (2022). World economic outlook. War sets back the global recovery. International Monetary Fund.
41. Irwin, D. (2011). Trade policy disaster: Lessons from the 1930s. MIT Press. <https://doi.org/10.7551/mitpress/8886.001.0001>
42. Karatzas, A., Ancarani, A., Fratocchi, L., Di Stefano, C., & Godsell, J. (2022). When does the manufacturing reshoring strategy create value? *Journal of Purchasing and Supply Management*. <https://doi.org/10.1016/j.pursup.2022.100771>
43. Kee, H. L., Neagu, C., & Nicita, A. (2013). Is protectionism on the rise? Assessing national trade policies during the crisis of 2008. *Review of Economics and Statistics*, 95(1), 342-346. https://doi.org/10.1162/REST_a_00241
44. Kennedy, P. (1988). The rise and fall of the great powers. Fontana. [https://doi.org/10.1016/0007-6813\(88\)90030-4](https://doi.org/10.1016/0007-6813(88)90030-4)
45. Kim, Y. G., & Do Chung, B. (2022). Closed-loop supply chain network design considering reshoring drivers. *Omega*. <https://doi.org/10.1016/j.omega.2022.102610>
46. Kiyota, K. (2022). Impacts of protectionism and political conflict: Recent developments. *The International Economy*. <https://doi.org/10.5652/internationaleconomy/ie2022.25.01.kk>
47. Korn, T., & Stemmler, H. (2022a). Your Pain, My Gain? Estimating the Trade Relocation Effects from Civil Conflict. *Hannover Economic Papers*, dp-698.
48. Korn, T., & Stemmler, H. (2022b). Russia's war against Ukraine might persistently shift global supply chains. *VoxEU.org*, 31 March.
49. Legrain, P. (2020). Will the Coronavirus kill globalization? *Foreign Policy*, 236, 23-25.
50. Lenway, S. A., & Murtha, T. P. (1994). The state as strategist in international business research. *Journal of International Business Studies*, 25(3), 513-535. <https://doi.org/10.1057/palgrave.jibs.8490210>
51. Link, S. (2018). How might 21st-century de-globalization unfold? Some Historical Reflections. *New Global Studies*, 12(3), 343-365. <https://doi.org/10.1515/ngs-2018-0024>
52. List, F. (1841). The national system of political economy. Longmans. translated by Lloyd S 1909.
53. Luo, Y. (2022). Illusions of techno-nationalism. *Journal of International Business Studies*, 53(3), 550-567. <https://doi.org/10.1057/s41267-021-00468-5>
54. Mahoney, J., & Rueschemeyer, D. (Eds.). (2003). Comparative historical analysis in the social sciences. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511803963>
55. Menaldo, V. A., & Wittstock, N. (2021). Bidenism as Trumpism 2.0: America's bipartisan embrace of neo-mercantilist policies and what this entails. Available at SSRN 3830957. <https://doi.org/10.2139/ssrn.3830957>

56. Miroudot, S., & Nordström, H. (2020). Made in the world? Global value chains in the midst of rising protectionism. *Review of Industrial Organization*, 57(2), 195-222. <https://doi.org/10.1007/s11151-020-09781-z>
57. Pla-Barber, J., Villar, C., & Narula, R. (2021). Governance of global value chains after the COVID-19 pandemic: A new wave of regionalization? *Business Research Quarterly*, 24(3), 204-213. <https://doi.org/10.1177/23409444211020761>
58. Raza, W., Grumiller, J., Grohs, H., Essletzbichler, J., & Pintar, N. (2021). Post COVID-19 value chains: Options for reshoring production back to Europe in a globalised economy. European Union.
59. Reich, R. B. (1987). The rise of techno-nationalism. *The Atlantic Monthly*, 259(5), 63-69.
60. Reich, R. B. (1991). *The work of nations*. Knopf.
61. Rodrik, D. (2017). *Straight talk on trade: Ideas for a sane world economy*. Princeton University Press. <https://doi.org/10.2307/j.ctvc779z4>
62. Rodrik, D. (2018). What do trade agreements really do? *Journal of Economic Perspectives*, 32(2), 73-90. <https://doi.org/10.1257/jep.32.2.73>
63. Ruggie, J. G. (2003). The United Nations and globalization: Patterns and limits of institutional adaptation. *Global Governance: A Review of Multilateralism and International Organizations*, 9(3), 301-321. <https://doi.org/10.1163/19426720-00903005>
64. Sacks, J. (2020). *The ages of globalization: Geography, technology, and institutions*. Columbia University Press.
65. Stiglitz, J. E. (2017a). Globalisation and its discontents revisited: Anti-globalisation in the era of Trump. Norton.
66. Stiglitz, J. E. (2017b). The overselling of globalization. *Business Economics*, 52(3), 129-137. <https://doi.org/10.1057/s11369-017-0047-z>
67. Stopford, J., & Strange, S. (1991). *Rival state, rival firms: Competition for world market shares*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511549830>
68. Sullivan, J., & Deese, B. (2021). Building resilient supply chains, revitalizing American manufacturing, and fostering broad-based growth. The White House.
69. Summers, M. H. (2015). Demand side secular stagnation. *American Economic Review: Papers & Proceedings*, 105(5), 60-65. <https://doi.org/10.1257/aer.p20151103>
70. UNCTAD. (2013). *World investment report 2013. Global value chains: Investment and trade for development*. United Nations Publications.
71. UNCTAD. (2020). *World investment report 2020. International production beyond the pandemic*. United Nations Publications.
73. Witt, M. A. (2019). De-globalization: Theories, predictions, and opportunities for international business research. *Journal of International Business Studies*, 50(7), 1053-1077. <https://doi.org/10.1057/s41267-19-00219-7>
74. Wolf, M. (2004). *Why globalisation works*. Yale University Press.
75. Xing, Y., Gentile, E., & Dollar, D. (Eds.). (2021). *Global value chain development report 2021: Beyond production*. Asian Development Bank.

Підписано до друку 30.09.2022 р.